

תבונות

הגות עיון ופשוט
משיעורי

הג"ר דוד לייבל שליט"א

נערך ע"י תלמידי

היוזפי בתורה ובתרבות יוון

"וְהָאֲרֶץ הָיְתָה תְּהוֹ זֶה גְלוּת בָּבֶל שְׁנֵי אֶת הָאָרֶץ וְהִנֵּה תְּהוֹ. 'וְבָהוּ' זֶה גְלוּת מִדֵּי 'וַיִּבְהָלוּ לְהִבְיֵא אֶת הַמֶּן'. 'וְחִשְׁךְ' זֶה גְלוּת יוֹן שֶׁהַחֲשִׁיכָה עֵינֵיהֶם שֶׁל יִשְׂרָאֵל בְּגִזְרוֹתֶיהֶן, שֶׁהִיְתָה אוֹמֵרֵת לָהֶם כְּתוּבוֹ עַל קֶרֶן הַשּׁוֹר שֶׁאֵין לָכֶם חֶלֶק בְּאֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל" (בראשית רבה, ב,ה)

דברי חז"ל הידועים והמפורסמים הללו, הם חלק מתמונה רחבה יותר העומדת ברקע חג החנוכה והיחס שבין יוון לישראל, ובה משמשים רבות דימויי האור והחושך. כשהאור משמש גם כבסיסה של המצווה העיקרית של חנוכה - הדלקת הנרות. אכן, בגמרא במסכת שבת (כא.) נאמר שימי החנוכה נתקנו להודאה על נס פך השמן, אך הבחירה לחגוג דווקא את הנס הזה בתוך כל סיפור הניצחון על היוונים מציבה את אור המנורה כנושא המרכזי, שבו פגעו היוונים ובו הייתה התשועה לישראל. אפשר להיווכח בכך גם דרך דין ייחודי שנאמר בהלכות ברכות ההדלקה, ולפיו גם הרואה את אור הנרות יכול לברך ברכות שנקבעו על המצווה. זהו דין ייחודי שלא מצינו כמותו בשאר מצוות והוא מלמד שמצוות הדלקת נרות חנוכה מתקיימת בעצם הופעת האור.

דימוי נוסף של אור העומד ברקע החג קשור לתקופה בשנה בה הוא נחגג, וכפי שמובא בגמרא:

ת"ר לפי שראה אדם הראשון יום שמתמעט והולך אמר אוי לי שמא בשביל שסרחתי עולם חשוך בעדי וחוזר לתוהו ובוהו, וזו היא מיתה שנקנסה עלי מן השמים, עמד וישב שמונה ימים בתענית ובתפלה, כיון שראה תקופת טבת וראה יום שמאריך והולך אמר מנהגו של עולם הוא, הלך ועשה שמונה ימים טובים, לשנה האחרת עשאן לאלו ולאלו ימים טובים. (ע"ה, א)

הגמרא מספרת על "תקופת טבת" שהיא נקודת השיא של התארכות לילות החורף, ממנה מתחיל זמן האור ביום להתארך על חשבון קיצור חשכת הלילה, ובימים אלו ציינו "שמונה ימים טובים". ימים אלו חופפים לימי החנוכה ודברי הגמרא מרמזים על קשר בין שמונת ימי החנוכה לשמונה ימים טובים שנקבעו באותה תקופה על התגברות האור. כך אף קושר המהר"ל את הדברים מבחינה מהותית:

והנה התחלת האור שיוצא מן החשיכה הוא ב-כ"ה כסלו... אם כן התחלת האור הוא ב-כ"ה בכסלו, שאז מתחיל האור להתגבר. ולפיכך נעשה הנס בשמן, והיה האור ב-כ"ה, אף שלא היה שמן להדליק. והיה הנס כל שמונה, כאשר אותו זמן הוא מיוחד להתחלת האור. והתחלת האור ראוי לבית המקדש. (נר מצוה ע"ה, כד)

נראה אם כן שימי החנוכה קשורים באופן עמוק במושג ה"אור", ויש להבין מה עניינה של "שמחת האור", וכיצד קשורים לעניין יון ונס פח השמן?

להבנת הדברים צריכים אנו לרדת לשורש המאבק הרעיוני בין חז"ל לתרבות יוון, מאבק שהיווה את שורש מלחמת המכבים, ובעבורו הם זכו לנס הניצחון ולמלכות. את שורש המחלוקת האידיאולוגית ביארנו אשתקד במאמרנו "תרבות יוון". שם עמדנו גם על העובדה כי יחסם של חז"ל לתרבות יוון הוא מורכב, ושלילתם את תרבות יוון וחכמתה אינה שלילה מוחלטת.

במאמרנו זה ולצורך ביאור השאלות בהם פתחנו, נתמקד רק בפן מסוים בתרבות יוון - היחס אל מושג היופי, ונבחן את יחסם של חז"ל לערך זה.

רשב"ג אומר אף בספרים לא התירו שיכתבו אלא יונית. א"ר אבהו א"ר יוחנן הלכה כרשב"ג, וא"ר יוחנן מ"ט דרשב"ג, אמר קרא 'יפת אלהים ליפת וישכן באהלי שם', דבריו של יפת יהיו באהלי שם, ואימא גומר ומגוג, א"ר חייא בר אבא היינו טעמא דכתיב 'יפת אלהים ליפת', יפיותו של יפת יהא באהלי שם"

(מגילה ז, ב)

רשב"ג פוסק שניתן לכתוב את ספר התורה, מלבד לשון הקודש, רק ביוונית, והגמרא תולה את הדברים בכך שלשון יון "יפה" היא. והדבר מעלה תמיהה, וכי בגלל יופייה החיצוני של השפה זוכה היא להיבחר מכל שפות הגויים ולהיות כשרה לכתבת התורה? בנוסף, אפשר לראות שחז"ל התייחסו לעניין השפה היוונית עצמה גם באופן שלילי, כך לדוגמה במסכת סופרים (ז, א) מסופר שתלמי המלך כינס שבעים זקנים והורה להם לתרגם את התורה ליוונית "והיה אותו היום קשה לישראל כיום שנעשה בו העגל". ובמגילת תענית המצוטטת בשולחן ערוך (אוהר חיים תקפ, ב) מובא ניסוח חריף אף יותר, "בשמונה בטבת נכתבה התורה בימי תלמי המלך בלשון יוונית, והחושך בא לעולם שלושה ימים". ניסוח זה במגילת תענית מעלה שוב את דימוי החושך כמתאר את פגיעתה של תרבות יוון. וכאמור יש לברר את העניין, אך יותר מכך יש להבין מהו היחס הנכון ליופיה של התרבות היוונית ושפתה.

בבסיס תמיהתנו בעניין יופייה של השפה היוונית, מובלעת הנחה שהיופי הוא עניין חיצוני ולא חשוב, ולכן נראה תמוה בעינינו שיופי גרידא משמש כסיבה להתיר כתיבת התורה ביוונית, אך נראה שהלכה זו מחייבת בחינה מחדש של הנחה זו; מהו יחסה של התורה ליופי, האם יופי הוא דבר שלילי או חיובי והאם הוא אכן קליפה שטחית וחיצונית או שמא עניין מהותי?

במבט ראשוני נראה שגם בעניין זה יש בתורה ובחז"ל יחס מורכב שנראה לעיתים כסותר. התורה מציינת את יופיין של האמהות, שרה רבקה ורחל, ואף מאריכה לתאר את יופיו של יוסף, ומצינו גם במאמרי חז"ל שעסקו לעיתים ביופיים של תנאים ואמוראים וכגון דברי הגמרא בשבח יופיו החיצוני של רבי יוחנן **'אמר רבי יוחנן אנה אשתירי משפירי ירושלים'** (ב"מ פד.). כמו כן, התורה מגדירה את תפקידם של בגדי הכהן הגדול 'לכבוד ולתפארת', בגדי צריכים להיות יפים ומפוארים ובכך לכבד את הקודש. ישנן גם הלכות שונות שנגזרות מעניין היופי החיצוני, כך, למשל, דין הידור מצווה המורה שהמצוות צריכות להיעשות בצורה אסתטית ויפה: **"זה אלי ואנוהו - התנאה לפניו במצוות"**. (שבת קלג). נראה אם כן שהיופי בתורה ובחז"ל משמש כתיאור לאיכות מהותית של האדם או של המצווה, שהרי, אם היה

1. וראה שם עוד אריכות הגמ' על יופיו של יעקב אבינו ועוד אמוראים. וכן בברכות (כ א) שרבי יוחנן יתיב אשערי דטבילה, ... ונהוי להו זרעא דשפירי כותלי' (ובבב נוסף גם 'ודעי תורה כמוני') וראה עוד שם (ה ב) 'אמר ליה להאי שופרא דבלי בעפרא קא בכינא אמר ליה על דא ודאי קא בכית ובכו תרוייהו', ומכל אלו עולה שהגמ' מיחסת עניין חשוב ליופי חיצוני, והדברים נדרשים לביאור.

היופי רק עניין חיצוני וזניח מדוע טרחה התורה וטרחו חז"ל לתאר את יופיים של גדולי העולם וראו בו דבר המעניק כבוד למקדש ולמצוות.

אך מאידך, ישנו בתורה גם יחס שלילי ליופי, בראש הדברים יש לציין את דברי משלי הידועים המכנים את היופי שקר והבל:

שֶׁקֶר הַחֵן וְהַבֵּל הַיּוֹפִי אִשָּׁה יִרְאֵת ה' הִיא תִתְהַלֵּל: (משלי פרק לא)

וכן הוא במקומות רבים בחז"ל, כמו למשל דברי הגמרא במסכת תענית (ד) על ביתו של הקיסר שטענה כנגד רבי יהושע בן חנניה **'איך חכמה מפוארה בכלי מנוער'** והשיב לה רבי יהושע במשל לייך שאם יאכסנוהו בכלי כסף וזהב יתקלקל וצריך להחזיקו בכלי חרס, וכך לגביו ישנה דווקא תועלת בכך שאינו מתהדר בכלים יפים. הרי שדווקא העדר היופי הוא מעלה לאדם הרוחני.

ואמנם, תפיסה זו רווחת גם בימינו, שהיופי, גם אם אינו מהווה מכשול, הוא עניין שטחי וחיצוני שלא ראוי לעסוק בו. אמנם, לאור המקורות שהבאנו לעיל ועוד רבים אחרים המורים על יחס חיובי ליופי, יש לשאול מהו אם כן היחס הנכון לנושא היופי, וכיצד אפשר להבין את היחס הכפול לו הוא זוכה בתורה ובחז"ל?

עולם השקר

ונבאר את הדברים על פי דברי הגר"א, זו לשונו:

"הנה שלמה המלך ע"ה אמר בסוף משלי "שקר החן והבל היופי אשה יראת ה' היא תתהלל", ובאמת מצינו גבי האמהות אשר נשתבחו בחן וביופי, וגם ברבקה כתיב "והנערה טובת מראה מאד", וצ"ל דהפירוש בפסוק כך הוא, שקר החן והבל היופי, היינו כשהן בלתי יראת ה', והם כנוסם זהב באף חזיר, אבל אשה יראת ה' היא תתהלל, ר"ל דגם החן והיופי תתהלל...". (קול אלהו בראשית כט, ז)

מבואר בדבריו שהיופי נבחן לחיוב ולשלילה דרך השאלה האם הוא אכן משקף פנימיות טובה או שהוא "משקר", כלומר, גורם ליחס חיובי לדבר שאינו ראוי לכך מאחר שאינו משקף מצב פנימי מקביל, רק יופי וחן כזה מכונה 'שקר' והבל'. אנו למדים אפוא שאכן היופי עוסק ב"חיצוניות" אך תפקידו הוא לשקף את ממדי העומק הפנימיים אל מעל פני השטח.

היחס הזה אל היופי כמשקף את המהות הפנימית, קשור בתובנה עמוקה על כך שבתמונת העולם המתוקנת והשלמה אמורה להיות הלימה בין כל ממדי המציאות ובין הפנים לחוץ. התפיסה שלנו שלפיה היופי הוא עניין פעוט ושטחי נובעת מכך שהתרגלנו לקיומו של קרע ופיצול עמוק בין האמת ואיכותה הפנימית של המציאות, לחיצוניותה, וממילא זו האחרונה עשויה להיות שקרית.

תפיסה זאת איננה שגויה, והיא נעוצה במציאות הפגומה שבה אנו חיים בעולם הזה, שבו האמת והטוב האלוקי אינו מחלחל בהכרח אל כל רבדי הקיום ולא ניכר על פני השטח, אלא נמצא באופן מוסתר רק בעומקה של המציאות. במובן זה היופי החיצוני שמנותק מהאיכות פנימית, "משקר", ועשוי לפתות את האדם לשפוט אנשים, דעות, או מצבים מסוימים לטובה רק על פי הנראות החיצונית כאשר פנימיותם רחוקה ורקובה. לכן, אנו נדרשים שלא לנהות אחר היופי החיצוני ולחקור בכל דבר אחר פנימיותו. אך יחד עם זאת אם היופי החיצוני אכן מתקיים במקביל לאיכות הפנימית, זו התגלמותה השלמה של המציאות הראויה לכל שבח, וכפי שכותב הגר"א: **"אבל "אשה יראת ה' היא תתהלל" - ר"ל דגם החן והיופי תתהלל".**

עולה אם כן, שאין סתירה ביחסה של התורה אל היופי, אלא שהיופי, באופן אידיאלי, הוא

ביטוי של מידה נעלה ושל תכונה פנימית טהורה וזכה הניבטת אל העולם הגשמי דרך היופי החיצוני, ויחד עם זאת כיוון שבעולמנו הפגום היופי יכול להתקיים גם במנותק ממקורו, חובה להזהר ממנו ולחקור אחר מקורו.

יון וישראל

מעטה נשוי לדון בחכמתה של יון וביחסה לתורת ישראל. חכמת יוון התברכה ביופי רב. הפילוסופיה, הלוגיקה והמדע שפיתחו היוונים מושכים את הלב ואת השכל, כשגם בתחומים נוספים הצטיינה תרבות יוון ביופי רב, כך באמנות לסוגיה, באדריכלות, בשיטות הממשל ובתחומים נוספים. מאידך, תורת ישראל, שנובעת מהברית העמוקה והחיבור הפנימי של עם ישראל לקב"ה נמצאת לעיתים במצב חסר, היא איננה מתאפיינת בהכרח ביופי חיצוני, ולא נראית למביט מבחוץ כמושכת ומפתה. זהו מצב בו יש הסתר שכינה, מצב בו ירושלים איננה 'כלילת יופי משוש לכל הארץ'.

מצב זה הוא התגלמות הקרע והפיצול העמוק המאפיין את עולמינו, כאשר תורת האמת אינה מצליחה להיראות ביופי הדרה לעיני העולם ולהופיע במציאות החיצונית כפי שהיא נראית לעין כל, ולעומת זאת תרבות חסרת חיבור לשורשם של החיים מתברכת ביופי המושך כל לב. זהו קיום של "שקר" שאל לנו להשלים איתו, וצריכים אנו לשאוף לתקן את העולם כך שדבר ה' יהיה גם יפה ומושך את הלב, ושחכמת התורה ומצוותיה ישפיעו גם על העולם הגשמי. זהו עומק כוונת חז"ל ש"יפיתו של יפת יהא באהלי שם", הם אינם פוטרם את היופי כעניין בעל משמעות זניחה, אלא שואפים לקחת את אותה מידה של תרבות יוון, לכבוש אותה ולהביאה אל תוך כתלי בית המדרש, ובכך תבוא המציאות אל תיקונה השלם.

חנוכה - אור וחושך

דימויי האור והחושך המשמשים רבות את חז"ל בנוגע לתיאור היחס שבין ישראל ליוון בהקשר של חנוכה נוגעים גם כן בעניין זה. החושך נוצר כאשר מכסים על מקור האור, ולחילופין, קיומו של האור מלמד על "שקיפות" המאפשרת לאור לחדור ולהאיר. יופייה החיצוני של תרבות יוון וחכמתה מהווה מחסום בפני האור האלוקי ומחשיכה בכך את העולם. תורת ישראל, לעומתה, שואפת להאיר את המציאות כולה - מהרובד העמוק ועד לפני השטח. מלחמתו של עם ישראל ביוונים ונצחונם מסמלים אפוא את מלחמת האור בחושך היווני המאפיל ביופיו, יופי שקרי שמחזק את הפיצול בין פנימיות הקיום לחיצוניותו.

בחנוכה אנו חוגגים את האור ומבטאים בכך את התשוקה לתיקון ואיחוד של כל רבדי המציאות ואת התקווה והתפילה למצב שאור ה' יאיר את העולם כולו.

העלון יוצא לאור על ידי מכון 'תבונות', רח' יהודה הלוי 10 בני ברק
a@tvunot.net | 053-41-6-8888

להארות והערות
ולקבלת תכנים נוספים
ניתן לפנות במייל

להרשמה
לקבלת העלון במייל
יש לשלוח מייל

ניתן להנציח ולתרום
את הדפסת העלון
לפרטים:
053-41-6-8888